

Ks. Jan D. SZCZUREK

Papieska Akademia Teologiczna w Krakowie

OPATRZNOŚĆ BOŻA W NAUCZANIU SOBORU WATYKAŃSKIEGO II

Sobór watykański II nie przedstawia systematycznego ujęcia tajemnicy Opatrzności Bożej, ani też nie poświęca jej zbyt dużo uwagi. Jednakże kilkanaście wyraźnych odniesień do niej, które leżą u podstaw niniejszego studium, daje podstawę do tego, aby podjąć próbę zbadania i usystematyzowania soborowej nauki o Opatrzności Bożej. Poszczególne dokumenty soborowe będą analizowane według zagadnień, których dotyczą.

Zasadniczym źródłem są *Acta synodalia*¹ soboru watykańskiego II, na podstawie których można odtworzyć przebieg procesu tworzenia tekstów odnoszących się do Opatrzności Bożej. Brane są pod uwagę przede wszystkim relacje na temat kolejnych wersji poszczególnych perykop, dołączanych do nowych wersji schematów, zawierających wyjaśnienia zmian i stanowiących równocześnie wprowadzenie do dalszej dyskusji. Dzięki temu można lepiej zrozumieć zamiar soboru i dokładniej określić treści zawarte w odnośnych perykopach.

Przystępując do analizy pojęcia Opatrzności Bożej w nauczaniu soborowym wypada najpierw zwrócić uwagę na propozycje tematów, które w okresie przygotowań do soboru były przedkładane jako przedmiot jego przyszłych wypowiedzi. Rzecz znamienna, że kwestia Opatrzności Bożej nie należy do budzących zbyt duże zainteresowanie. W zbiorczym opra-

---

* W przypisach zastosowano następujące skróty tytułów wydawnictw źródłowych:

AAS – „Acta Apostolicæ Sedes”

AD – *Acta et documenta Concilio Oecumenico Vaticano II approbando*, Città del Vaticano 1960–1961

ap – *appendix*

AS – *Acta synodalia Sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*, Città del Vaticano 1970–1980.

Skróty tytułów dokumentów soborowych według: Sobór Watykański II, *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski*, Poznań 1968.

¹ AS III, I, s. 10; AD I, I 1.

cowaniu tematów sugerowanych na mający się odbyć sobór (zawartym w *Antepreparatoria*), wśród kwestii o charakterze apologetycznym jest propozycja, aby w odpowiedzi na współczesne błędy poddające w wątpliwość istnienie Boga Kościół przypomniął naukę o Bogu, najukochańszym Ojcu, który wszystko stworzył, w tym także człowieka, którego przez Syna swego odkupił, a przez Ducha Świętego uświęca² Ta konkretna propozycja pochodzi od arcybiskupa A. Faresa z Catanzaro³ Wyraźnie o Opatrzności Bożej wspomniął biskup J. Battaglia z Faenzy, który zaproponował, aby zdefiniować naturalną zdolność człowieka do rozumowego poznania Boga, Jego Opatrzności i podstawowych praw moralnych⁴

Biorąc pod uwagę liczbę propozycji trzeba stwierdzić, że sobór znacznie więcej uwagi poświęcił prawdzie o Opatrzności Bożej. Nawiązuje do niej we wszystkich konstytucjach (KL 43a⁵; KK 16; 23d; 61; KO 3; 13; KDK 26; 50b; 81d) oraz w kilku dekretach (DE 24b; DZ 13c; DFK2c) i deklaracjach (DWCh 8c; DRN 1b; DWR 3a)⁶ Najczęściej używanym terminem na określenie omawianej prawdy o Bogu jest „Opatrzność Boża” (*Providentia Divina*), „troszczyć się” (*provideo*), albo „troska” lub „troskliwy” (*cura, providus*).

Przytoczone wyrażenia są odnoszone nie tylko do działania Bożego w świecie, ale także do ludzkich czynności. Na przykład słowem „zatrzczyć się” (*provideo*) jest określona opieka biskupa nad powierzonym mu Kościołem. W dekrecie o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele *Christus Dominus* sobór stwierdza: „Pojedynczo wykonują go w odniesieniu do wyznaczonych sobie części trzody Pańskiej, otaczając troską powierzony każdemu poszczególny Kościół lub też czasem w kilku podejmując razem troskę o pewne wspólne potrzeby różnych Kościołów (DB 3b; por. DB 11c)⁷ Podobnie resztą konstytucja o Kościele w świecie

² „Contra omnes errores modernos qui dubia movent circa ipsam Dei existentiam (ob materialismum, scientismum, progressum in scientiis physicis) Ecclesia iterum omnibus veritates proclamet de Deo omnium Patre amantissimo, qui omnia creavit; hominem creavit atque per Filium suum redemit [...] et redemptum [...] per Spiritum suum Sanctum sanctificat” (AD I, II 3, s. 178).

³ AD I, II-ap 1, s. 12.

⁴ „Definiatur naturalis capacitas humanae rationis cognoscendi Deum, eiusque providentiam, necnon fundamentalia praecepta legis moralis” (AD I, II-ap 1, s. 13); por. AD I, II 3, s. 248 n.

⁵ Litera przy numerze paragrafu oznacza kolejny jego akapit.

⁶ Wykaz soborowych tekstów o Opatrzności Bożej: *Synopsa tekstów Soboru Watykańskiego II*, opr. T. Bielski, Poznań–Warszawa 1970, s. 832–835. Nie wszystkie przytoczone wyżej teksty są zaliczone do tej grupy.

⁷ Concilium Vaticanum II, *Decretum de pastorali episcoporum munere in Ecclesia «Christus Dominus»*, AAS 58:1966, s. 675: „Illud exercent singuli quoad assignatas sibi dominici

współczesnym *Gaudium et spes* używa tego terminu w odniesieniu do czynności ludzkich, gdy wspomina np. o ekonomii jako instrumencie służącym „do lepszego zaspokajania potrzeb rodziny ludzkiej” (KDK 63b)⁸ Również Deklaracja o wolności religijnej używa tego wyrażenia, gdy mówi o zadaniach władz świeckich w dziedzinie zapewnienia wolności religijnej: „Wreszcie władza cywilna winna troszczyć się (*a potestate civili providendum est...*) o to, by nigdy, czy w sposób otwarty, czy ukryty, nie była naruszana z powodów związanych z religią równość obywateli w dziedzinie prawa” (DWR 6d). Zastosowanie tych samych wyrażen do określenia ludzkiego i Bożego działania podkreśla podobieństwo, jakie istnieje między tymi działaniami.

ISTNIENIE OPATRZNOŚCI BOŻEJ I JEJ POWSZECHNOŚĆ

Podstawowym zagadnieniem związanym z tajemnicą Opatrzności Bożej jest jej istnienie. Było ono przedmiotem nauczania soboru watykańskiego I w Konstytucji dogmatycznej *Dei Filius* jako odpowiedź na błędy pochodzące od ówczesnego racjonalizmu⁹ Sobór watykański II właściwie traktuje naukę o Opatrzności Bożej jako nie budzącą wątpliwości, chętnie do niej nawiązując przy różnych okazjach.

Prawdę o istnieniu Opatrzności Bożej sobór watykański II przypomina w Konstytucji o objawieniu Bożym *Dei Verbum*, gdzie jest mowa o dostosowaniu działań Bożych do potrzeb ludzkiej natury. Nawiązując do św. Jana Chryzostoma Konstytucja uczy, że dzięki objawieniu dowiadujemy się „o niewysłowionej dobroci Boga i o tym, jak bardzo dostosował się On w mowie, okazując przezorność i troskliwość względem naszej natury” (KO 13)¹⁰

---

gregis partes, unusquisque Ecclesiae particularis sibi commissae curam gerens aut quandoque aliqui coniunctim necessitatibus quibusdam diversarum Ecclesiarum communibus providentes” (3b); por. tamże, s. 677 (11c). Do analogicznie pojętej troski zobowiązane są także synody Kościołów wschodnich i Stolica Apostolska (DKW 1; AAS 57:1965, s. 76).

⁸ Concilium Vaticanum II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis* «*Gaudium et Spes*», AAS 58:1966, s. 1085: „[...] oeconomiam aptum effecerunt instrumentum, quo ad auctis familiae humanae necessitatibus melius provideri possit” (63b)

⁹ H. Denzinger, A. Schönmetzer, *Enchiridion symbolorum, definitionum et declarationum de rebus fidei et morum*, Barcinone–Friburgi Brisgoviae–Romae³⁶1976, 3003; por. zamieszczony tam wstęp, s. 586.

¹⁰ Concilium Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de divina revelatione* «*Dei verbum*», AAS 58:1966, s. 824: „[Discimus] ineffabilem Dei benignitatem, et quanta sermonis attemperazione usus sit, nostrae naturae providentiam et curam habens (S. Ioannes Chryso-stomus, *In Gen.* 3, 8 [hom. 17, 1]: PG 53, 134. «Attemperatio» graece συνκατάβασις)” (13).

Tekst ten został dodany w schemacie z 1964 r. (*textus emendatus*), aby wyraźniej podkreślić ideę Bożego zniżania się (*condescensionis*) do człowieka. Sugerował to w swoich poprawkach arcybiskup G. Modrego y Casás, który wskazał na św. Jana Chryzostoma jako tego, którego autorytetem można by tę myśl ubogacić¹¹ Chodziło także o to, aby jaśniej pokazać współdziałanie Boga i człowieka, które widać w Piśmie Świętym, w Kościele i we Wcieleniu, gdzie to, co boskie łączy się z tym, co ludzkie¹² Zwrócił na to uwagę biskup P. Gúrpide Beope w odniesieniu do całego rozdziału¹³ W odpowiedzi na obie te uwagi wprowadzono cytaty ze św. Jana Chryzostoma zawierający odniesienie do przezorności (Opatrzności Bożej), a słowa biskupa Gúrpide Beope zostały przytoczone w „Relacji” nt. numeru 13. Konstytucji o objawieniu Bożym¹⁴

Zarówno motywy wprowadzenia tego odniesienia, jak i jego kontekst wskazują na związek tego, co boskie, z tym, co ludzkie w Kościele oraz podkreślają przyporządkowanie Pisma Świętego do całości stworzenia, historii Kościoła i ekonomii zbawczej¹⁵ Warto również zauważyć, że omawiany fragment dotyczy nie tylko istnienia Opatrzności Bożej, ale także zakresu jej działania: jest nim natura ludzka, czyli człowiek we wszystkich aspektach jego egzystencji. Oznacza to powszechność Opatrzności Bożej w stosunku do wszystkich ludzi wszystkich czasów. Oprócz tego przymiotu należy także zauważyć jej dobroć, o której sobór mówi, że jest „niewysłowiona” i wyraża się w troskliwej opiece (*providentia et cura*).

Dobroć Opatrzności Bożej została przypomniana w Konstytucji o objawieniu Bożym *Dei verbum* w związku ze zbawieniem ludzi: „[Bóg pouczał naród,] by uznawał Jego samego, jako Boga żywego i prawdziwego, troskliwego Ojca i Sędziego sprawiedliwego, oraz by oczekiwał obiecane go Zbawiciela. I tak poprzez wieki przygotowywał drogę Ewangelii” (KO 3)¹⁶

Pierwszy schemat tej Konstytucji z 1962 r. (*De fontibus revelationis*) w numerze zatytułowanym *De prima diffusione revelatonis Novi Foederis*

¹¹ AS III, III, s. 478.

¹² „Clarior appareat constans norma actionis divinae cum hominibus, quae verificatur in S. Scriptura, in Ecclesia, in Incarnatione, ubi divinum cum humanis coniungitur” (AS IV, I, s. 360).

¹³ AS III, III, s. 466.

¹⁴ AS IV, I, s. 360.

¹⁵ A. Grillmeier, *Dogmatische Konstitution über die göttliche Offenbarung. Drittes Kapitel. Kommentar*, [w:] *Lexikon für Theologie und Kirche*, Bd. 13, Freiburg im Breisgau 1967, s. 557.

¹⁶ Concilium Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de divina revelatione «Dei verbum»*, AAS 58:1966, s. 818: „[Deus gentem] erudit ad se solum Deum vivum et verum, providum Patrem et iudicem iustum agnoscendum, et ad promissum Salvatorem expectandum, atque ita per saecula viam Evangelio praeparavit” (3).

podkreśla, że przez zrządzenie Boże objawienie nowego przymierza dokonało się głównie przez głoszenie słowa (n. 2)¹⁷, zgodnie ze stwierdzeniem z Listu do Rzymian, gdzie czytamy, że wiara jest ze słuchania (Rz 1, 17). W numerze zaś poświęconym relacji obu źródeł (Pisma Świętego i Tradycji) do Magisterium (*De habitudine utriusque fontis ad Magisterium*, n. 6) stwierdza, że troskliwy Pan (*providus Dominus*) powierzył oba źródła (*ambo fontes*, sic!) Magisterium Kościoła, aby dzięki jego trosce zgodnie i skutecznie służyły zbawieniu. W interpretacji i wyjaśnianiu Magisterium korzysta z pomocy środków, których dostarcza Opatrzność Boża¹⁸ Jak wiadomo, sobór zrezygnował z rozróżniania dwu źródeł objawienia¹⁹, dla nas jednak jest ważne to, że nie zrezygnował z odniesienia do Opatrzności Bożej, wyrażonego przez przypomnienie troskliwości Ojca.

Odniesienie to pojawia się w pierwszym schemacie Konstytucji dogmatycznej o objawieniu Bożym z 1964 (*textus emendatus*) w numerze poświęconym przygotowaniu objawienia ewangelicznego (*de evangelicae revelationis praeparatione*, n. 3). W relacji do tego numeru czytamy m.in., że fragment został dodany, aby podkreślić związek między wybaniem i objawieniem, oraz aby wspomnieć o etapach objawienia starotestamentalnego²⁰ Żadna ze wskazanych w relacji poprawek nie zawiera odniesienia do troskliwego Ojca. Można jednak przypuszczać, że pochodzi on częściowo z pierwszego schematu o źródłach objawienia, o czym była wzmianka wyżej, i od P. L. Seitza, który przypominał, że objawienie mieści się w planie Bożym prowadzącym człowieka do uczestnictwa w wewnętrznym życiu Trójcy Świętej²¹ oraz od C. Butlera, który sugerował, aby nie pomijać prawdy o objawianiu się Ojca w Synu (zgodnie z J 14, 9)²².

Nauka soboru zawarta w przedstawionej perykopie Konstytucji o objawieniu Bożym łączy kilka ważnych prawd wiary: tajemnicę Trójcy Świętej, jej zbawcze zaangażowanie i miłość Boga do człowieka pojętą tu

¹⁷ „Hec Novi Foederis Revelatio [...], Deo ita disponente, potissimum per praedicationem sparsa est et auditu recepta” (AS I, III, s. 14).

¹⁸ „Magisterii Ecclesiae ergo est [...], non modo iudicare, adhibitis quae divina Providentia suppeditat auxiliis in iis, quae [...] ad fidem et mores spectant, sed ea quoque illustrare et enucleare quae in utroque fonte [...] continentur” (AS I, III, s. 16).

¹⁹ Por. *Relationes de singulis numeris. Animadversio praevia* do pierwszego schematu Konstytucji z 1964 (rozdz. II): „censuit Subcommissio [...] ab illis [...] abstinere quae vexatam quaestionem de contento obiectivo Traditionis comparative ad Scripturam denuo excitaret” (AS III, III, s. 82).

²⁰ AS III, III, s. 76.

²¹ AS III, III, s. 876.

²² AS III, III, s. 813.

jako troskliwość Boga Ojca. W ten sposób widać wyraźniej ścisły związek soborowej nauki o Opatrzności Bożej z nauką o dziejach zbawienia²³

Powszechność Opatrzności Bożej nie jest przymiotem „abstrakcyjnym”, oddzielonym od innych przymiotów i działań Boga. Jest ona związana z aktem stwórczym Boga i właśnie dlatego jest powszechna: jeden jest Bóg, Stwórca „wszystkich rzeczy widzialnych i niewidzialnych” (*Credo nicejsko-konstantynopolitańskie*). O takiej powszechności mówi Deklaracja o wychowaniu chrześcijańskim *Gravissimum educationis*, gdy nawiązuje do natury człowieka, a konkretniej do jego płciowości: „[Nauczyciele] niech współpracują przede wszystkim z rodzicami; w całym zaś procesie wychowawczym niech razem z nimi pamiętają o uwzględnieniu różnicy płci i celu właściwego każdej płci w rodzinie i społeczeństwie, wyznaczonego przez Bożą Opatrzność; niechaj pobudzają samych wychowanków do osobowego działania” (DWCh 8c)²⁴

Perykopa pojawia się w schemacie Deklaracji z 1965 r. (*Textus emendatus et modi*) w numerze 7. poświęconym szkołom katolickim (*de scholis catholicis*)²⁵ Wprawdzie ani w odpowiedzi na proponowane poprawki (*Responsio ad singulos modos a Patribus repositos*), ani w „Relacji” (*Relatio*) biskupa J. Daema nie ma wprost wyjaśnienia, skąd pochodzi omawiana perykopa, ale na podstawie tej „Relacji” można przypuszczać, że wprowadzoną ją, aby zrealizować założenia przyjęte w wyniku dyskusji soborowej, do których należą m.in. troska o wychowanie człowieka we wszystkich wymiarach jego człowieczeństwa. Jego celem jest wychowanie dzieci i młodzieży do dojrzałości osobowej i społecznej (*ad maturitatem personelem et socialem*). Do troski o takie wychowanie są zobowiązani (*debent*) przede wszystkim rodzice chrześcijańscy, którzy mają dbać o ich wzrost w Chrystusie²⁶ oraz nauczyciele, o czym jest mowa w 10. poprawce do numeru 7. (*modus 10 ad num. 7*) omawianego schematu²⁷ Zwrócenie więc uwagi na odrębność płciową należy do całości dojrzałego wychowania. Płciowość zaś jest dziełem Boga Stwórcy, co wynika z Rdz 1, 27n, a tu związane zostało z działaniem Opatrzności Bożej jako współdziałającej z aktem stwórczym i nadającym mu konkretną formę.

²³ Więcej na temat relacji między tymi pojęciami, zob.: J. D. Szczurek, *Opatrzność Boża i historia zbawienia. Analiza porównawcza pojęć*, „Analecta Cracoviensia” 37:205, s. 341–355.

²⁴ Concilium Vaticanum II, *Declaratio de educatione christiana «Gravissimum educationis»*, AAS 58:1966, s. 735 n.: „[Magistri] sociam, imprimis cum parentibus praestent operam; una cum ipsis debitam in universa educatione habeant rationem discriminis sexus et finis proprii utriusque sexui in familia et in societate a divina providentia praestituti; personale ipsorum alumnorum actionem excitare satagant” (8c).

²⁵ AS IV, IV, s. 240.

²⁶ AS IV, IV, s. 285.

²⁷ AS IV, IV, s. 272.

Podobnie pojętą powszechność Opatrzności Bożej przypomina Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*, gdzie sobór stwierdza, że „najwyższą normą ludzkiego życia jest samo prawo Boże, wieczne, obiektywne i uniwersalne, którym Bóg, wedle planu mądrości i miłości swojej, porządkuje, kieruje i rządzi całym światem i losami wspólnoty ludzkiej. Tego to prawa uczestnikiem czyni człowieka Bóg, aby za miłosiernym rządzeniem Bożej Opatrzności mógł on coraz lepiej poznawać niezmienną prawdę. Przeto każdy ma obowiązek, a stąd też i prawo szukania prawdy w dziedzinie religijnej, aby przez użycie właściwych środków urobił sobie roztropnie słuszny i prawdziwy sąd sumienia” (DWR 3a)²⁸ W nauce o prawie Bożym sobór odwołuje się tutaj do nauki św. Tomasza, który mówi o odwiecznym planie rządów światem istniejącym w umyśle Bożym i możliwości uczestniczenia w nim stworzeń. Nauka o prawie wiecznym jest ściśle związana z prawdą o Opatrzności Bożej²⁹ W cytowanym tekście dwa razy jest mowa o Opatrzności Bożej, raz niewyraźnie, gdy Deklaracja przypomina, że Bóg „kieruje i rządzi całym światem i losami wspólnoty ludzkiej”, i drugi raz, gdy wyraźnie stwierdza, że dzięki Opatrzności Bożej człowiek może „poznawać niezmienną prawdę”. Pierwsze odniesienie dotyczy ogółu stworzeń, drugie natomiast konkretnego człowieka. Stąd nasuwa się przypuszczenie, że gdy Sobór używa wprost wyrażenia „Opatrzność Boża”, to ma na względzie aktualne działanie Boże w odniesieniu do konkretnego człowieka.

Omawiany Deklaracji pojawia się po raz pierwszy w jej pierwszym schemacie z 1965 r. (*Textus reemendatus*)³⁰ Wyraża on myśl pochodzącą od św. Tomasza z Akwinu³¹ „Relacja” do tego schematu (*Relatio de reemendatione schematis emendati*) wyjaśnia, że wprowadzona zmiana jest odpowiedzią na liczne uwagi Ojców soborowych, którzy chcieli, aby tekst został zwięźle i bardziej przejrzysto zredagowany. Dlatego podejmuje on zagadnienia z 1. numeru poprzedniego schematu³² (gdzie postuluje się

²⁸ Concilium Vaticanum II, *Declaratio de libertate religiosa «Dignitatis humanae»*, AAS 58:1966, s. 931: „[...] supremam humanae vitae normam esse ipsam legem divinam, aeternam, obiectivam atque universalem, qua Deus consilio sapientiae et dilectionis suae mundum universum viasque communitatis humanae ordinat, dirigit, gubernat. Huius suae legis Deus hominem participem reddit, ita ut homo, providentia divina suaviter disponente, veritatem incommutabilem magis magisque agnoscere possit. Quapropter unusquisque officium ideoque et ius habet veritatem in re religiosa quaerendi ut sibi, mediis adhibitis idoneis, recta et vera conscientiae iudicia prudenter efformet” (3a).

²⁹ S. Thomae de Aquino *Summa theologiae*, I–II, q. 91, a. 1: „Manifestum est autem, supposito quod mundus divina providentia regatur [...], quod tota communitas universi gubernatur ratione divina”; por. tamże, q. 93, a. 1–2.

³⁰ AS IV, I, s. 148.

³¹ S. th. I–II, q. 93, a. 2.

³² AS IV, I, s. 180.

dowartościowanie wolności religijnej w kontekście wzrastającej świadomości dotyczącej wolności³³) oraz problemy podjęte w 4. numerze poprzedniego schematu (*textus emendatus*), w którym była mowa na temat ludzkiego sumienia (*conscientia humana*), obowiązku poszukiwania prawdy (*inquisitio veritatis*), istoty religii (*indoles religionis*) oraz ograniczeń państwa (*moderatio civitatis*). Stąd omawiany tekst jest jego nową redakcją i przedstawia podstawy nauki o wolności religijnej opartą na przesłankach racjonalnych. Omawiana perykopa jest rozwinięciem stwierdzenia, które mówiło, że podstawową normą ludzkiego życia jest odwieczne, absolutne, obiektywne i powszechne³⁴. Według „Relacji”³⁵ biskupi M. Baudoux i A. Hacault we wspólnej poprawce zaproponowali nową formułę, aby podkreślić, że prawo Boże nie jest zewnętrzne w stosunku do natury człowieka. Stwierdzają w niej, że poszukując prawdy człowiek znajduje ogólną zasadę swego postępowania we własnej naturze, gdzie pojawia się konkretny wyraz woli Boga Stwórcy³⁶. Tekst zaproponowany w omawianym schemacie został przyjęty w wersji ostatecznej z niewielkimi poprawkami.

Historia omawianej perykopy pozwala stwierdzić, że prawda o Opatrzności Bożej została wprowadzona po to, aby dać mocne fundamenty teologiczne do nauki o wolności religijnej. Nie jest więc prawdą, którą można by pominąć bez szkody dla właściwego rozumienia tej nauki Kościoła. Perykopa jest godna uwagi także dlatego, że przypomina podstawowe elementy pojęcia opatrznosci: plan i działanie, co równocześnie łączy pojęcie opatrznosci z pojęciem zbawczego planu.

ZBAWCZE ZAANGAŻOWANIE OPATRZNOŚCI BOŻEJ

Działania Opatrzności Bożej w obszarze natury właściwie zmierzają do zbawienia człowieka. Do tego aspektu Jej tajemnicy nawiązuje Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*, w której sobór przypomina: „Jedną bowiem społeczność stanowią wszystkie narody, jeden mają początek, ponieważ Bóg sprawił, że cały rodzaj ludzki zamieszkuje cały obszar ziemi, jeden także mają cel ostateczny, Boga, którego Opatrzność oraz świadectwo dobroci i zbawienne zamysły rozciągają się na wszystkich, dopóki wybrani nie zostaną zjed-

³³ AS IV, I, s. 146.

³⁴ AS IV, I, s. 148.

³⁵ AS IV, I, s. 175 (12).

³⁶ „In inquisitione veritatis, homo invenit normam universalem suae actionis in ipsa sua natura, ubi expressio concreta voluntatis Dei Conditoris vere apparet” (AS IV, I, s. 668).

noczeni w Mieście Świętym” (DRN 1b)³⁷ Pobieźna lektura tej perykopy zdaje się sugerować, że Opatrzność Boża i zbawczy zamysł są rozdzielone, jakby „zamysł” nie stanowił części opatrności. Czy rzeczywiście tak jest?

Perykopa została wprowadzona do schematu z 1964 r. (*textus emendatus*)³⁸ „Relacja o poprawkach” (*Relatio de emendationibus*) wyjaśnia, że wprowadzenie do „Deklaracji” uwzględnia trzy aspekty: konieczność refleksji nad stosunkiem Kościoła do religii niechrześcijańskich, konieczność wskazania ostatecznej podstawy takiej refleksji (którą nie jest tylko potrzeba chwili, ale sam zamiar Boga pragnącego doprowadzić człowieka do celu ostatecznego), wskazanie podstawy do dialogu mogącego pomóc w rozwiązywaniu problemów współczesnych. Z punktu widzenia obecnego studium najważniejszy jest oczywiście aspekt drugi³⁹ Podobnie wypowiedział się kard. A. Bea, przewodniczący sekretariatu do spraw jedności chrześcijan, który w swej „Relacji” powiedział m.in., że przygotowany schemat najpierw mówi o zbawczym planie Boga i o jego dobrach oraz o nienawiści i niesprawiedliwościach, które należy potępić i których należy na przyszłość unikać⁴⁰ Z wypowiedzi kard. Bea zdaje się niedwuznacznie wynikać, że zbawczy plan Boga i Jego Opatrzność stanowią jedno działanie Boże, albo innymi słowy działanie, które jest podporządkowane jednemu, ostatecznemu celowi – zbawieniu wszystkich ludzi.

Jeszcze wyraźniej o związku zbawienia każdego człowieka z Opatrznością Bożą mówi Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* w numerze poświęconym przynależności niechrześcijan do Ludu Bożego: „Nie odmawia też Opatrzność Boża koniecznej do zbawienia pomocy takim, którzy bez własnej winy w ogóle nie doszli jeszcze do wyraźnego poznania Boga, a usiłują nie bez łaski Bożej, wieść uczciwe życie” (KK 16)⁴¹.

³⁷ Concilium Vaticanum II, *Decretum de Ecclesiae habitudine ad religiones non-christianas «Nostra aetate»*, AAS 58:1966, s. 740: „Una enim communitas sunt omnes gentes, unam habent originem cum Deus omne genus hominum inhabitare fecerit super universam faciem terrae, unum etiam habent finem ultimum, Deum, cuius providentia ac bonitatis testimonium et consilia salutis ad omnes se extendunt, donec uniantur electi in Civitate Sancta” (1b).

³⁸ AS III, VIII, s. 637.

³⁹ „Materia huius Declarationis sub triplici aspectu introducitur: [...] fundamentum vero ultimum huius reflexionis non est sola practica necessitas, sed ipsum consilium divinum quo Deus unversum genus humanum amplectitur et ad finem perducit” (AS III, VIII, s. 645).

⁴⁰ „Agitur enim de consilio salvifico Dei eiusque beneficii agnoscendis, de odio et iniuriis omnino damnandis atque in posterum vitandis” (AS III, VIII, s. 650).

⁴¹ Concilium Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia «Lumen gentium»*, AAS 57:1965, s. 20: „Nec divina Providentia auxilia ad salutem necessaria denegat his qui sine culpa ad expressam agnitionem Dei nondum pervenerunt et rectam vitam non sine divina gratia assequi nituntur” (16).

Jest to ważny tekst soborowy o kręgach przynależności do Kościoła (Ludu Bożego). Na wyraźną prośbę wielu ojców soboru zostało wprowadzone rozróżnienie kategorii niechrześcijan⁴². Tekst został dodany w schemacie *de Ecclesia* z 1964⁴³ i został przyjęty bez zmian. W uzasadnieniu wyjaśniającym motyw wprowadzenia go („Relacja” na temat n. 16, poprzednio n. 10) jest podana powszechna wola zbawcza Boga⁴⁴. Dlatego jest to kolejny argument za tym, że nie należy oddzielać Opatrzności Bożej od realizacji zbawczego planu Boga.

O realizacji zbawczego planu przez Opatrzność Bożą mówi ta sama Konstytucja także w nawiązaniu do roli Maryi w dziejach zbawienia i do jej zaangażowania w zbawcze dzieło Chrystusa: „Błogosławiona Dziewica, przeznaczona od wieków łącznie z wcieleniem Słowa Bożego na Matkę Boga, stała się tu na ziemi, z postanowienia Opatrzności Bożej, Matką – żywicielką Boskiego Odkupiciela, w sposób szczególny przed innymi szlachetną towarzyszką i pokorną służebnicą Pana” (KK 61)⁴⁵.

Tekst istnieje już w schemacie konstytucji dogmatycznej o Matce Bożej (*Schema constitutionis dogmaticae de B. Maria Virgine Matre Dei et Matre hominum*) w numerze 2.⁴⁶ i znalazł się także w schemacie konstytucji o Kościele, gdy postanowiono naukę o Maryi dołączyć do nauki o Kościele. W dyskusji nad schematem z 1963 r. zasugerowano, aby tekst tak przeredagować, by Boże przeznaczenie do macierzyństwa nie sprowadzało się do zwykłej służebności na ziemi⁴⁷. Ta sugestia podkreśla ścisły związek Opatrzności Bożej z dziejami zbawienia i miejscem Maryi, jakie w nich zajmuje. Relacja na temat tego tekstu wyjaśnia dalej, że Maryja była dla Chrystusa Odkupiciela pokorną „służebnicą Pańską” i jego towarzyszką (*socia*)⁴⁸.

W relacji wprowadzającej do dyskusji na temat VIII rozdziału Konstytucji *De Ecclesia* z 1964 r. biskup M. Roy podkreślił między innymi, że pierwsza część rozdziału o Maryi dotyczy jej funkcji w ekonomii zbawczej zgodnie z Pismem Świętym i Tradycją⁴⁹. Druga część natomiast (której pierwszy numer nawiązuje do Opatrzności Bożej) mówi wprost

⁴² AS III, I, s. 206.

⁴³ AS III, I, s. 190.

⁴⁴ „Hoc assertum fundatur in Dei voluntate salvifica universalis” (AS III, I, s. 206).

⁴⁵ Concilium Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia «Lumen gentium»*, AAS 57:1965, s. 63: „Beata Virgo, ab aeterno una cum divini Verbi incarnatione tamquam Mater Dei praedestinata, divinae Providentiae consilio, his in terris exstitit alma divini Redemptoris Mater, singulariter prae aliis generosa socia, et humilis ancilla Domini” (61).

⁴⁶ AS I, IV, s. 93.

⁴⁷ „Ne videatur divina praedestinatio ad maternitatem, in terris redacta ad simplicem famulatum” (AS III, VIII, s. 161).

⁴⁸ AS III, I, s. 370.

⁴⁹ „Prima pars expositionis agit de muenere B. Virginis in oeconomia salutis secundum placita S. Scripture et Traditions” (AS III, I, s. 436).

o stosunku Maryi do Kościoła i podkreśla jej współpracę z dziełem zbawczym przez zgodę na wcielenie, zaangażowanie w ofiarę krzyżową i przez nieustanne wstawiennictwo w niebie⁵⁰ Z historii redakcji omawianej perykopy wynika, że chodzi w niej o podkreślenie współpracy Bożej Rodzicielki z Synem w czasie Jego ziemskiego życia.

OPATRZNOŚĆ BOŻA W DZIEJACH KOŚCIOŁA I LUDZKOŚCI

Opatrzność Boża nie ogranicza się do ogólnych działań kierujących wszystkie stworzenia do celu ostatecznego, ale jej powszechność jest tego rodzaju, że obejmuje także działania po dokonaniu zbawczego dzieła przez Chrystusa oraz działania dotyczące całej ludzkości bądź jej różnych części. Jest to oczywiście zgodne z działaniami objętymi planem zbawienia, czego przykładem jest włączenie Maryi w zbawcze działania wcielnego Syna Bożego. O aktualnym działaniu Opatrzności Bożej poprzez natchnienia Ducha Świętego kard. J. Lercaro przekonywał ojców soborowych w swoim przemówieniu na temat nauki o Kościele (35. zgromadzenie plenarne, 6 XII 1962). W jego zakończeniu zauważył, że jeśli dobrze odczytamy zamiar Opatrzności Bożej, dzięki natchnieniu Ducha Świętego i przy wsparciu Matki Bożej, nie powinno stanowić trudności znalezienie sposobu na rozwiązanie problemów współczesnego Kościoła⁵¹

Zbawcze działanie Opatrzności Bożej w różny sposób nieustannie dokonuje się w Kościele, a jego celem jest niewątpliwie zwiększenie jego skuteczności w przekazywaniu owoców zbawczego dzieła. Przyczyniło się do niego np. jednoczenie się Kościołów lokalnych w patriarchaty. Mówi o tym Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium* w numerze poświęconym posłudze biskupów: „Opatrzność Boża sprawiła też, że rozmaite Kościoły, założone w różnych miejscach przez Apostołów i ich następców, zrosły się z biegiem czasu w pewną liczbę wspólnot organicznie zespolonych, które nie naruszając jedności wiary i jedyne, boskiego ustroju Kościoła powszechnego, cieszą się własną karnością, własnymi zwyczajami liturgicznymi, własnym dziedzictwem teologicznym i duchowym” (KK 23d)⁵²

⁵⁰ „Secunda pars capitis agit directe de relatione B. Virginis ad Ecclesiam et imprimis insistit super cooperationem B. Virginis ad salutem universalem...” (AS III, I, s. 437).

⁵¹ „Si dociles nos praebebimus consilio divinae Providentiae, in affirmando et persequendo primate evangelizationis pauperum, difficile non erit Spiritu Domini afflante et Maria Matre Dei adiuvente, invenire pro omnibus problematibus, tam doctrinalis quam quam practicas, authenticam methodum praesentandi” (AS I, IV, 330).

⁵² Concilium Vaticanum II, *Constitutio dogmatica de Ecclesia «Lumen gentium»*, AAS 57:1965, s. 28: „Divina autem Providentia factum est ut variae variis in locis ab Apostolis

Cytowane zdanie z odniesieniem do Opatrzności Bożej zostało dodane w schemacie Konstytucji z 1964 r.⁵³ W relacji dotyczącej numeru, w którym się ono znalazło, zawarte jest wyjaśnienie, które mówi, że nowa perykopa została dodana, aby podkreślić historyczny fakt szczególnej więzi między Kościołami lokalnymi, która ma swój początek w patriarchacie, co od starożytności widać szczególnie wyraźnie na Wschodzie⁵⁴ W ten sposób sobór daje przykład teologicznej interpretacji konkretnych wydarzeń z dziejów Kościoła wskazując właśnie na Opatrzność Bożą.

Te jednoczące działania Opatrzności Bożej, przyjęte w przeszłości w sposób naturalny, dziś dla podzielonych chrześcijan stają zadaniem, przed którym nie wolno się im uchylać. Wysiłki na rzecz jedności chrześcijan bez wątpienia służą bowiem zwiększeniu skuteczności działań Kościoła, czyniąc go bardziej wiarygodnym. Dlatego są one przejawem działania Opatrzności Bożej. Mówi o tym Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio* przestrzegając przed działaniami utrudniającymi zjednoczenie: „Ten święty Sobór wyraża naglące życzenie, by poczynania synów Kościoła katolickiego zespolone z poczynaniami braci odłączonych posuwały się naprzód bez stwarzania jakichkolwiek przeszkód na drogach Opatrzności i bez uprzedzeń co do przyszłych podniet Ducha Świętego” (DE 24b)⁵⁵

Ten fragment zakończenia został wprowadzony do schematu z 1964 r. jako jego rozwinięcie. W tekście zakończenia z poprzedniego schematu (z 1963 r.) było nawiązanie do Ducha Świętego, z którego inspiracji rozwija się dążenie do jedności⁵⁶ W zakończeniu „Relacji” do schematu z 1963 r. przedstawionej przez bpa J. M. Martina czytamy m.in., że we współczesnym świecie możemy rozpoznać działanie Ducha Bożego, który od wewnątrz przynagla wszystkich ochrzczonych, aby szukali tej jedności, o którą Zbawiciel prosił Ojca dla dobra rodzaju ludzkiego i większej chwały Bożej. Biskup Martin wyraził następnie przekonanie, że rozproszeni chrześcijanie zostali zachowani przez Opatrzność Bożą w prze-

---

eorumque successoribus institutae Ecclesiae decursu temporum in plures coaluerint coetus, organice coniunctos, qui, salva fidei unitate et unica divina constitutione universalis Ecclesiae, gaudent propria disciplina, proprio liturgico usu, theologico spiritualique patrimonio” (23d).

⁵³ AS III, I, s. 218–219.

⁵⁴ AS III, I, s. 249. Relacja P. Parente na temat numerów 22–27, zatytułowana *De Collegio et muneribus episcoporum*, nie nawiązuje do Opatrzności Bożej; zob. AS III, II, s. 207.

⁵⁵ Concilium Vaticanum II, *Decretum de oecumenismo «Unitatis redintegratio»*, AAS 57:1965, s. 112: „Haec Sacrosancta Synodus instanter exoptat ut filiorum Ecclesiae catholicae incepta cum inceptis fratrum seiunctorum coniuncta progrediantur, quin Providentiae viis ullum ponatur obstaculum et quin futuris Spiritus Sancti impulsioneibus praeiudicetur” (24b).

⁵⁶ „Unitatis studium, cuius signa ante omnium oculos sunt, non sine divini Spiritus afflatu certo progreditur” (AS II, V, s. 430).

dziwny sposób ze względu na jedność mającą się w przyszłości objawić⁵⁷ Nie wykluczone, że to spostrzeżenie zasugerowało autorom nowej wersji schematu (z 1964 r.) wprowadzenie wyraźnego odniesienia do Opatrzności Bożej. Podobnie zresztą wypowiedział się patriarcha Maximus IV Saigh, patriarcha antiocheński Melchitów, który zauważył, że jesteśmy wezwani do otwarcia się na tchnienie Ducha Świętego, który ożywi wysuszone kości w wizji Ezechiela (Ez 37, 11), aby mógł z nas uczynić lud żywy i święty na chwałę Trójcy Świętej⁵⁸

W „Relacji” do tego drugiego schematu, na temat zakończenia (*conclusio*, n. 24) jest wyjaśnienie, że zostały tu przedstawione zasady ogólne, z których wynika dążenie do ekumenizmu, a mianowicie wierność Kościołowi i natchnieniom Ducha Świętego, który wszystkich chrześcijan nakłania do jedności chcianej przez Chrystusa⁵⁹ Takie działanie Ducha Świętego mieści się w ramach działań Opatrzności Bożej.

Nie ulega wątpliwości, że reforma liturgii również służy zwiększeniu skuteczności misji Kościoła. Nawiązując właśnie do Opatrzności Bożej Konstytucja o liturgii świętej *Sacrosanctum Concilium* stwierdza: „Staranie o rozwój i odnowienie liturgii słusznie uważa się za znak opatrnościowej działalności Bożej dla naszych czasów, jakby za przyście Ducha Świętego w Jego Kościele” (KL 43a)⁶⁰.

Tekst stanowi uzasadnienie promocji ruchu odnowy liturgicznej (*de actione pastoralis liturgica promovenda*) i pochodzi od papieża Piusa XII, z tym, że w pierwszym schemacie z 1962 r. był zaczerpnięty z przemówienia papieża Piusa XII z 22 IX 1956 r.⁶¹, natomiast w tekście poprawionym⁶² jest odwołanie się do jego encykliki *Mediator Dei*⁶³ i do *Instrukcji «De Musica Sacra et sacra Liturgia»* Świętej Kongregacji Rytów (n. 118)⁶⁴ W czasie dyskusji nie wniesiono poprawek do tego fragmentu

⁵⁷ „Ita hodie filii christianae familiae, tam diu dispersi, nobis tanquam elementa videntur quae a Providentia miro modo conservata sunt, intuitu futurae unionis” (AS II, V, s. 478 n.).

⁵⁸ AS II, V, s. 544.

⁵⁹ „Summariae igitur indicantur principia generalia ex quibus totum opus oecumenicum inspirationem trahere debet, nempe [...] fidelitas erga impulsionem Spiritus Sancti qui omnes Christianos ad unitatem a Christo volitam adquirendam movet” (AS III, II, s. 344); por. AS III, IV, s. 14 (*Relatio* bpa J. Heenana). O potrzebie zwrócenia uwagi na podstawy teologiczne ekumenizmu mówił abp G. Garrone (AS II, V, s. 561). Choć jego wypowiedź dotyczyła działania Ducha Świętego, nie wspominał o Opatrzności Bożej.

⁶⁰ Concilium Vaticanum II, *Constitutio de Sacra Liturgia «Sacrosanctum Concilium»*, AAS 56:1964, s. 112: „Sacrae Liturgiae fovendae atque instaurandae studium merito habetur veluti signum providentialium dispositionum Dei super nostra aetate, veluti transitus Spiritus Sancti in sua Ecclesia” (43a).

⁶¹ AAS 48:1956, s. 712, 724.

⁶² AS I, IV, s. 324 (przypis 56).

⁶³ AAS 39:1947, s. 562.

⁶⁴ Instrukcja z 3 IX 1958 r. (AAS 50:1958, s. 663).

tekstu Konstytucji⁶⁵, choć w wersji ostatecznej zrezygnowano z wymienionych odniesień.

O działaniach Opatrzności Bożej w dziejach ludzkości po dokonaniu dzieła zbawczego sobór mówi także w Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, gdy w paragrafie promującym popieranie dobra wspólnego stwierdza, że „Duch Boży, który przedziwną opatrnością kieruje biegiem czasu i odnawia oblicze ziemi, pomaga tej ewolucji [porządku społecznego]” (KDK 26d)⁶⁶

Perykopa o Duchu Bożym w poprzednim schemacie z 1965 r. była w numerze poświęconym prawom i obowiązkom osoby ludzkiej (*iura et officia Humane personae confirmantur*)⁶⁷ Dodatek „przedziwna opatrność” pojawia się w przejrzanym tekście (*textus recognitus*) schematu konstytucji z 1965 r.⁶⁸ Poprawka została wprowadzona bez wskazania konkretnego powodu⁶⁹, zapewne dla większej przejrzystości tekstu, zgodnie z sugestią Konferencji episkopatu Zambii⁷⁰

Dzięki tej poprawce został wprowadzony do Konstytucji ważny element teologiczny, mianowicie pneumatologiczny wymiar Opatrzności Bożej, co oczywiście ściśle łączy się z jej trynitarnym wymiarem. Działanie Ducha Świętego na rzecz odnowienia życia na ziemi jest rezultatem działania Chrystusa, który zasiadłszy po prawicy Ojca nieustannie przekazuje wierzącym Jego obietnicę, którą jest właśnie Duch Święty (por. Dz 2, 33). Zatem nie tylko przyjmowanie wiary w Chrystusa jest dziełem Ducha Świętego, ale także doskonalenie porządku społecznego dokonuje się z Jego inspiracji.

Odnawianiu oblicza ziemi zdecydowanie pomaga troska o pokój na świecie. Sobór zwraca uwagę, że różnorodne inicjatywy na rzecz pokoju są niewątpliwie przejawem działania Opatrzności Bożej w świecie. W tej samej konstytucji duszpasterskiej, w paragrafie poświęconym wyścigowi zbrojeń, sobór wzywa do troski o pokój: „Opatrzność Boża przynagła nas do tego, abyśmy samych siebie uwolnili od wiekowej niewoli wojny” (KDK 81d)⁷¹

⁶⁵ Por. „Relację” nt. wstępu i I rozdziału konstytucji *De sacra liturgia*: AS II, V, s. 526.

⁶⁶ Concilium Vaticanum II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis* «*Gaudium et Spes*», AAS 58:1966, s. 1047: „*Spiritus Dei, qui mirabili providentia temporum cursum dirigit et faciem terrae renovat, huic evolutioni [ordinis socialis] adest*” (26).

⁶⁷ AS IV, I, s. 452.

⁶⁸ AS IV, VI, s. 448.

⁶⁹ Por. AS IV, VI, s. 454.

⁷⁰ Por. AS IV, II, s. 940.

⁷¹ Concilium Vaticanum II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis* «*Gaudium et Spes*», AAS 58:1966, s. 1105: „*Providentia divina a nobis instanter requirit ut nosmetipsos ab antiqua belli servitute liberemus*” (81d).

Tekst stanowi część nauki na temat pokoju (*de pace promovenda*). Troska o pokój wynika stąd, że wszyscy ludzie pochodzą od jednego Ojca⁷². W schemacie poprawionym (drugim) z 1965 r. ten fragment został zupełnie przeredagowany i wprowadzono odniesienie do Chrystusa twórcy pokoju (*Christus auctor pacis*)⁷³. Natomiast odniesienie do samej Opatrzności Bożej było już w pierwszym schemacie 1965 r. w numerze poświęconym wojnie „totalnej” (*de bello hodierno, imprimis de sic dicto «totali»*, n. 98)⁷⁴. Numer (paragraf) 98. pierwszego schematu z 1965 r. został dodany celem wyjaśnienia pojęcia wojny totalnej i równowagi zbrojeń. Tu pojawia się, jak się wydaje, po raz pierwszy teologiczne uzasadnienie dążenia do wyzwolenia się z niewoli wojny⁷⁵. W schemacie poprawionym z 1965 r. (*textus recognitus*) omawiane zdanie znalazło się w paragrafie na nowo zredagowanym, a poświęconym wyścigowi zbrojeń (*de cursu ad arma apparanda*, n. 85) jako jedyne zdanie w tej kwestii zaczerpnięte z poprzedniego schematu⁷⁶.

Jak widać, Konstytucja duszpasterska nie przypadkowo łączy prawdę o Opatrzności Bożej z zagadnieniem rozwoju porządku społecznego i przeciwdziałania wojnom. Wydarzenia dokonujące się w świecie współczesnym są interpretowane jako znaki Opatrzności Bożej, jako tzw. znaki czasu, które wskazują Kościołowi nowe kierunki działania⁷⁷.

OPATRZNOŚĆ BOŻA W DZIEJACH KONKRETNYCH OSÓB

W tradycyjnym ujęciu tajemnicy Opatrzności Bożej zwykło się mówić o nie tylko o jej powszechności (*providentia generalis*), ale także o jej szczególności rozumiejąc przez to troskę Boga o poszczególne istoty z osobna (*providentia specialis*)⁷⁸. O działaniu Opatrzności Bożej dotyczącym pojedynczych osób w Kościele mówi sobór w związku z nauką o ubóstwie w życiu zakonnym. W Dekrecie o przystosowanej odnowie

⁷² „Ecclesiae est invitare communem et magnanimam actionem, quae arctiorem voluntatum concordiam pariat hominesque universos, ex uno Patre progenitos (cf. Act. 17, 26), ad fraternum gentium consensum” (AS IV, I, s. 503).

⁷³ AS IV, VI, s. 531.

⁷⁴ AS IV, I, s. 509.

⁷⁵ „Nova redactio correspondet T. P. [textus prior] num. 24–25 et Adn. [adnexum] V. Ampliata fuit descriptio de natura pacis (num. 91) et addita est expositio de bello totali et de aequilibrio terroris (num. 98–99)” (AS IV, I, s. 528).

⁷⁶ AS IV, VI, s. 535.

⁷⁷ Stosunek soborowej nauki o znakach czasu do nauki o Opatrzności Bożej jest zagadnieniem, które zasługuje na odrębne studium.

⁷⁸ Por. np. L. Ott, *Grunriß der Dogmatik*, Freiburg–Basel–Wien¹⁰1981, s. 110.

życia zakonnego *Perfectae caritatis*: „Niech wszyscy, każdy w swoim obowiązku, uważają się za podległych powszechnemu prawu pracy, a gdy tym sposobem zdobywają środki konieczne do swego utrzymania i do prowadzenia swoich dzieł, niech odrzucają wszelką nadmierną troskę, a powierzą się Opatrzności Ojca niebieskiego (por. Mt 6, 25)” (DZ 13c)⁷⁹

Cytowany fragment został dodany w schemacie Dekretu z 1965 r. (*textus recognitus*)⁸⁰, chociaż odniesienie do Opatrzności Bożej było już w poprzednim schemacie (n. 10 o odnowieniu ubóstwa zakonnego, *textus emendatus* z 1964 r.). Była tam mowa o tym, że dobra powierzone przez Opatrzność Bożą powinny być wykorzystywane dla pożytku Kościoła i dla zaradzenia potrzebom ubogich⁸¹. To odniesienie zostało dodane w schemacie z 1964 r.⁸² w związku ze zmianami, jakie wprowadzono na wniosek biskupów obszaru języka niemieckiego i biskupów skandynawskich⁸³. Zmiany zostały wprowadzone, aby wskazać podstawy teologiczne ślubów zakonnych i wyjaśnić, czym jest ubóstwo w życiu współczesnym⁸⁴. Taką sugestią zawierają poprawki biskupa F. O. de Wilde, który skarżył się, że numer poświęcony ubóstwu jest zbyt ogólny i nie wskazuje konkretnych sposobów realizacji tej rady ewangelicznej⁸⁵. W swej „Relacji” bp H. R. Compagnone wyjaśnił m.in., że poszerzono numery 12–14, ponieważ dotyczą sprawy jest wielkiej wagi. Dlatego Komisja przygotowująca schemat postanowiła uwzględnić aspekt teologiczny, chrystologiczny, eklezjologiczny i ascetyczny zawartych w nim treści oraz naukę zawartą w V i VI rozdziale Konstytucji dogmatycznej o Kościele⁸⁶.

Historia redakcji cytowanego tekstu soborowego wskazuje, że prawda o Opatrzności Boga stanowi ważny element teologii ubóstwa w życiu zakonnym. Następnie należy zdecydowanie podkreślić ojcowski charakter tej Opatrzności i jej biblijne podstawy, które znajdują się w Kazaniu na

⁷⁹ Concilium Vaticanum II, *Decretum de accommodata renovatione vitae religiosae «Perfectae caritatis»*, AAS 58:1966, s. 708: „In suo quisque officio communi legi laboris se sentiant obnoxios, atque, dum ita res victui operibusque eorum necessariae comparantur, omnem indebitam sollicitudinem proiciant et Patris caelestis Providentiae sese committant (cf. Mt. 6, 25)” (13c).

⁸⁰ AS IV, III, s. 522.

⁸¹ „Instituta et domus bona quae Divina Providentia iis est elargita, etiam in utilitatem Ecclesiae et indigentium necessitates insumant, vitata omni specie luxus, immoderate lucri ac bonorum cumulationis” (AS s. IV, III, s. 521 n.).

⁸² AS III, VII, s. 147.

⁸³ AS III, VII, s. 155, 791. Tekst, do którego odwołuje się „relacja”, nie zawiera odniesienia do Opatrzności Bożej.

⁸⁴ AS IV, III, s. 562 (*modus* 193 i 195).

⁸⁵ AS III, VII, s. 614.

⁸⁶ AS IV, III, s. 599 n. Do prawdy o Opatrzności Bożej nawiązał bp P. Fiordelli, który sugerował, aby w dekrete wspomniano także o instytucjach świeckich, które z jej inspiracji zaczęły się szybko rozwijać (AS III, VII, s. 489).

górze (Mt 6, 25). Ubóstwo zakonne jest więc wyrazem zaufania, że dzięki Opatrzności Bożej można przezwyciężać trudności materialne związane z życiem we wspólnocie.

Do podobnego zaufania sobór wzywa małżonków, gdy przypomina o odpowiedzialnym rodzicielstwie. W Konstytucji duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*, w paragrafie poświęconym płodności małżeńskiej, sobór uczy: „Tak więc małżonkowie chrześcijańscy, ufając Bożej Opatrzności i wyrabiając w sobie ducha ofiary, przynoszą chwałę Stwórcy i zdążają do doskonałości w Chrystusie, kiedy w poczuciu szlachetnej, ludzkiej i chrześcijańskiej odpowiedzialności pełnią zadanie rodzenia potomstwa” (KDK 50b)⁸⁷

Tekst został dodany w korekcie schematu z 1965 r. (*textus recognitus*) w numerze 54. poświęconym płodności małżeńskiej⁸⁸ Odniesienie do Opatrzności Bożej było w pierwszym schemacie z 1965 r. w numerze 63. (*de matrimonii fecunditate*), ale w nieco innym kontekście, mianowicie związane było z gotowością przyjęcia przez rodziców większej liczby potomstwa⁸⁹ Tekst numeru został krytycznie oceniony przez arcybiskupa M. Hermaniuka z Ukrainy i kardynała R. Silva Henriqueza z Chile. Arcybiskup Hermaniuk zauważył, że nie jest jasne, jak można pogodzić ze sobą roztropny osąd rodziców co do liczby potomstwa uwzględniający uwarunkowania zdrowotne, z jednej strony, z ich zaufaniem Opatrzności Bożej i wspólnym roztropnym namysłem, z drugiej⁹⁰ Tę samą trudność zauważył kardynał Silva Henriquez, który zwrócił uwagę, że proponowany w schemacie tekst przeciwstawia Opatrzność Bożą roztropności małżonków⁹¹ W oparciu o uwagi obu wspomnianych ojców soborowych poprawiono odnośny fragment, co wynika z relacji na temat n. 54 omawianego schematu (tekstu poprawionego z 1965 r.)⁹²

Omawiane poprawki mają o tyle znaczenie, że wskazują na poprawne rozumienie zaufania Opatrzności Bożej i jej stosunku do racjonalnego po-

⁸⁷ Concilium Vaticanum II, *Constitutio pastoralis de Ecclesia in mundo huius temporis* «*Gaudium et Spes*», AAS 58:1966, s. 1071: „Ita coniuges christiani, divinae Providentiae confidentes et spiritum sacrificii excolentes, Creatorem glorificant atque ad perfectionem in Christo contendunt, cum procreandi munere generosa, humana atque christiana responsabilitate funguntur” (50b).

⁸⁸ AS IV, VI, s. 478.

⁸⁹ „Quod inter peculiari modo memorandi sunt illi qui, divinae Providentiae confidentes prudenti comunique consilio, magno animo prolem congruenter educandam etiam numero siorum suscipiunt” (AS IV, I, s. 481).

⁹⁰ AS IV, II, s. 53; por. s. 52: „Quomodo conciliare prudentiam veram christianam sine confidentia in Providentia?”

⁹¹ „[...] introducitur discriminatio inacceptabilem quoad confidentiam Divinae Providentiae et quoad prudentem comuneque consilium” (AS IV, III, s. 160).

⁹² AS IV, VI, s. 488.

stępowania człowieka – nie może bowiem być sprzeczności między działaniami Opatrzności i działaniami człowieka opartymi na rozumowym poznaniu (zakładając, że jest ono rzetelne), ponieważ zarówno zdolność rozumowego poznania z poznawaną rzeczywistością, jak i konkretne działania Opatrzności Bożej pochodzą od tego samego Stwórcy.

W świetle nauki soboru Opatrzność Boża troszczy się nie tylko o słu-
bujących ubóstwo, czy o małżonków podejmujących trud rodzicielstwa,
ale o cały Kościół (co wynika z omówionych wyżej tekstów KK 23d i KL
43a), a szczególnie o to, aby nie brakło w nim kapłanów. Sobór uczy, że
również powołania do kapłaństwa służebnego są dziełem Opatrzności
Bożej, która czuwa nad Kościołem. Mówi o tym Dekret o formacji kap-
łańskiej *Optatam totius*: „Ten aktywny współudział całego ludu Bożego
w budzeniu powołań odpowiada działaniu Bożej Opatrzności. Ona to lu-
dziom wybranym przez Boga do uczestniczenia w hierarchicznym ka-
płaństwie Chrystusowym udziela odpowiednich przymiotów i wspomaga
ich swą łaską, natomiast prawowitym szafarzom Kościoła porucza, aby
odpowiednich kandydatów, którzy zdążają w szczerzej intencji i całkiem
dobrowolnie do tak wielkiego zadania, po uznaniu ich zdadności, powo-
ływali i pieczęcią Ducha Świętego konsekrowali do kultu Bożego i służby
Kościola” (DFK 2c)⁹³

Tekst został wprowadzony do schematu z 1964 r. (*textus emenda-
tus*)⁹⁴, zaczerpnięty został ze schematu Konstytucji o formacji alumnów
do kapłaństwa (*Constitutio de Alumnis ad sacerdotium instituendis*)
z 1963 r., gdzie jest mowa o tym, że troska o powołania kapłańskie jest
zgodna z Opatrznością Bożą⁹⁵ W wyjaśnieniu propozycji zaczerpniętych
z tego schematu (*de Alumnis*) czytamy, że dziełem Opatrzności Bożej jest
łaska powołania i zdolności potrzebne do uczestnictwa w kapłaństwie
Chrystusowym⁹⁶ Prawdę o powołaniu jako łasce podkreślono w n. 2.
schematu z 1965 r. w odpowiedzi na sugestie ojców soboru, aby mocniej

⁹³ Concilium Vaticanum II, *Decretum de institutione sacerdotali «Optatam totius»*, AAS 58:1966, s. 714n: „Haec actiosa ad vocationes fovendas universi populi Dei conspiratio Divinae Providentiae actioni respondet, quae hominibus ad Christi Sacerdotium hierarchicum participandum divinitus electis congruas dotes tribuit eosque sua gratia adjuvat, dum legitimis Ecclesiae ministris committit ut idoneitate agnita, candidatos qui tantum munus recta intentione et plena libertate petierint, comprobatos vocent et Sancti Spiritus sigillo Dei cultui et Ecclesiae servitio consecrent” (2).

⁹⁴ AS III, VII, s. 539.

⁹⁵ „[...] haec Sancta Synodus sacerdotales vocationis imprimis fovere cupit, quod quidem Divinae Providentiae actioni respondet, quae aliquot homines ad Christi Sacerdotium participandum eligit, eis congruas tribuit dotes” (AS III, VIII, s. 516; por. s. 793).

⁹⁶ „Vocatio sacerdotalis, etsi tota sit Dei donum, sicut universa humani generis salus ministerio hominum est ex divina dispositione adimplenda” (AS III, VII, s. 528).

podkreślić rzeczywistość łaski powołania, o czym wspomina bp J. Carraro w swej relacji do tego schematu⁹⁷

Te dane wskazują, że Opatrzność Boża w tym wypadku dotyczy nie tylko działania na poziome naturalnym (odpowiednie uzdolnienia), ale także na płaszczyźnie nadprzyrodzonej (łaska), przy czym warto pamiętać, że takie wyraźne rozgraniczanie obu porządków może budzić wątpliwości. Z drugiej jednak strony wydaje się możliwe takie rozróżnienie, ponieważ w cytowanym wyżej tekście o odpowiedzialnym rodzicielstwie (KDK 50b) sobór uczy, że zaufanie Opatrzności Bożej obejmuje także środki potrzebne do integralnego wychowania potomstwa, do których należą także środki materialne.

* * *

Soborowa nauka o Opatrzności Bożej, choć nie obejmuje wszystkich zagadnień z nią związanych, to jednak przypomina najistotniejsze prawdy na jej temat. Znamienne jest to, że te szczegółowe prawdy nawiązują do tak różnych elementów tej nauki, że właściwie przypominają całość nauki znanej z tradycyjnych, podręcznikowych jej opracowań⁹⁸, tworząc jakby jej szkielet.

Najpierw trzeba zauważyć, że ta prawda w wielu dokumentach została wprowadzona w trakcie dyskusji nad ich schematami. Oznacza to, że wolą soboru było, aby do niej się odwoływać w różnych kwestiach dość od siebie odległych jak np. powstawanie patriarchatów (KK 23d) i odpowiedzialne rodzicielstwo (KDK 50b), czy udzielanie łaski powołania do kapłaństwa (DFK 2c) i przeciwdziałanie wojnom (KDK 81d). Fakt wprowadzenia odniesień do Opatrzności Bożej wskazuje na to, że sobór przywiązuje do niej większą wagę niż ci wszyscy, którzy formułowali propozycje tematów dla przyszłego soboru oraz ci, którzy przygotowywali pierwsze schematy dokumentów soborowych. Z tego faktu wynika ważny wniosek dla współczesnej teologii, ten mianowicie, że powinna ona więcej uwagi poświęcać tajemnicy Opatrzności Bożej⁹⁹

⁹⁷ AS IV, IV, s. 35; por. tamże: *Responsio ad singulos modos a Patribus propositos*, s. 51 n.

⁹⁸ B. Bartmann, *Teologia dogmatyczna*, Alba 1962, s. 421–436 (§ 67–68); L. Ott, *Grunriß...*, s. 105–110; por. s. Thomas de Aquino, *Summa theologiae*, I, q. 22, 46 i 103–104.

⁹⁹ Na przykład w podręczniku teologii dogmatycznej pod redakcją W. Beinerta są tylko trzy strony: A. G a n o c z y, *Nauka o stworzeniu*, Kraków 1999, s. 80–82 (W. Beinert, *Podręcznik teologii dogmatycznej*, traktat III). Znacznie więcej jest u C. Bartnika: *Dogmatyka katolicka*, t. 1, Lublin 2000, s. 136–160.

Drugim ważnym spostrzeżeniem, które się nasuwa przy zestawieniu omawianych tekstów i motywów ich wprowadzenia do nauki soboru jest zakres pojęcia Opatrzności Bożej. Pozwala ono sformułować roboczą tezę na temat relacji tego pojęcia do pojęcia planu i dziejów zbawienia. Z tekstów soborowych niedwuznacznie wynika, że pojęcie Opatrzności Bożej obejmuje także to wszystko, co odnosi się dzieła zbawczego, z tym jednak, że nauka o zbawieniu najczęściej wyrażana jest przy pomocy takich pojęć jak „plan zbawienia” i „dzieje zbawienia”, natomiast działania Boże w Kościele i w świecie po dokonaniu się dzieła zbawczego wyrażane są właśnie przy pomocy pojęcia „Opatrzności Bożej”

Wreszcie trzeba zauważyć, że działania Opatrzności Bożej (np. przeciwdziałanie wojnom, KDK 81d) mogą przybierać postać znaków czasu. Stąd pojawia pytanie o relację między tymi pojęciami w nauce soboru i w teologii w ogóle. Potrzebne jest więc osobne studium poświęcone tej kwestii. Nasuwa się bowiem przypuszczenie, że znaki czasu (przynajmniej niektóre) są właśnie wprost dziełem Opatrzności Bożej. Gdyby tak było, to wówczas znacznie poszerzyłby się zakres pojęcia Opatrzności Bożej w nauczaniu soboru watykańskiego II, który zaleca badanie znaków czasu. Według soboru bowiem mogą one zawierać „prawdziwe znaki obecności lub zamysłów Bożych” (KDK 11).

DIVINE PROVIDENCE IN THE TEACHING OF THE SECOND VATICAN COUNCIL

S u m m a r y

The article discusses the notion of Divine Providence as used in the documents of the Second Vatican Council. The research was made on the basis of the *Acta et documenta* and *Acta synodalia* of the Vatican II which allow one to follow the development of the texts referring to the Divine Providence.

The first conclusion is that many of the references to the Divine Providence were added during the discussions on the schemes (*schemata*) of the documents. This fact indicates that theology should pay more attention to this truth of faith than it does it nowadays.

The second conclusion is that the notion of Divine Providence contains the history of salvation and God's activity in the world after the accomplishment of the salvific work. The majority of texts referring to the Divine Providence use the notion in the latter meaning, as, for example, in the statement of the "Pastoral Constitution on the Church in the Modern World": "The Spirit of God, who, with wondrous providence, directs the course of time and renews the face of the earth assists at this development [of the social order]" (No. 26).